

Recognition of the Ritual Performance of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* in Bushehr from the Functionalist Perspective of Malinowski

Ashraf Soltaninia ¹, Mohammad Aref* ², Abolfazl Davoodi Roknabadi ³

Received: 08/10/2023
Accepted: 17/10/2024

* Corresponding Author's E-mail:
m.aref@iauctb.ac.ir

Abstract

Soroog-e Hejla -ye Qasem is one of the religious ritual performances in Bushehr, which is celebrated splendidly every year on one of the days of the first decade of the month of Muharram. One of the remarkable features of this religious ritual performance is that it is organized by women. Considering the significance of this ritual among the people of Bushehr, it seems appropriate to examine it scientifically, based on field observations and library sources. The research method is descriptive-analytical, and the information obtained through document collection and participatory observation has been qualitatively analyzed using Bronislaw Malinowski's functionalist theory. The purpose of this research is to examine this

1. PhD Candidate of Art Research, Faculty of Art, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran.

<http://www.orcid.org/0009-0009-8798-8421>

2. Associate Professor, Department of Drama, Faculty of Art, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0002-680-7716>

3. Professor of Fabric and Garment Design, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0001-8279-2803>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ancient ritual based on modern anthropological theories and emphasizing the principle of functional necessity, thus analyzing its constituent elements. This study aims to answer the questions of how the mentioned ritual performance, according to the theory of emotional and psychological needs, responds to the emotions and feelings of the performance or what influence the symbolic elements of this religious-performance ritual have on the audience, considering the ideas of Malinowski's four-field theory.

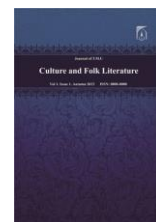
Keywords: Bushehr; ritual performance; *Soroog-e Hejla-ye Qasem*; functionalism theory; Malinowski.

Background

"In every society, no matter how primitive and simple, there is no existence without religion and belief" (Malinowski, 1948, p.1). The ceremonial ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* in Bushehr is among the religious rituals. It has been held by the women of Bushehr with religious conviction and belief from ancient times until now, conducted openly on one of the days of the first decade of Muharram. This ceremonial ritual has two aspects: "joy and mourning," and for this reason, it is named "Soroog" from the word "Soor" (joy) and "Soog" (mourning) and referred to as "the ceremonial ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem*." This ceremony has symbolic elements with dual richness that influence its performance. These elements include organizers, speeches, accessories, and food. The hidden and manifest functions of the ceremony in the believability of the people of the region have been analyzed in this study, focusing on these elements as key indicators, through the cognitive functionalism perspective and the fourfold beliefs of Bronislaw Malinowski.

Questions

The following research questions were raised:

1. According to Malinowski's functionalism theory, which emotional-psychological or material human needs does the ceremonial ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* address?
2. How is the ceremonial ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* aligned with the fourfold beliefs and considering the symbolic and performative elements in the dual function (manifest and latent) according to Malinowski's functionalism?

Discussion

Bushehr, due to its unique climatic and ethnic conditions, is a city rich in tradition. It has always been the cradle of rituals and customs intertwined with the thoughts, lives, and beliefs of the people of this region, evolving through different generations over the course of history. By scrutinizing these rituals and examining their functioning and impact, valuable insights can be gained. As "functionalism is an approach in sociology that has long dominated sociological theory" (Ritzer, 1983, p. 117), rituals, customs, and traditions play a significant role in the lives of people in all societies, shaping their survival and continuity, creating functions or consequences within the social system. Early anthropological understanding of rituals suggests that humans gradually attributed forces to supernatural and magical powers. "Thus, they sought means to attract the support of these forces" (Aref, 2020, p. 28). These means evolved and refined over time, eventually transforming into rituals relying on religious foundations and incorporating elements such as performance (chants, music, acting, costumes), storytelling, colors, songs, conflicts, spectators, and actors. This fusion of rituals, art, and ethnic beliefs laid the foundation for the tripartite theatrical ritual of peoples worldwide, manifesting in different functions with specific laws stemming from both hidden and visible influences. In other words, "between the human body and the secondary environment in which he lives,

traditions, customs, and laws of life are formed, which are the result of the interaction between human life processes and his manipulations in the environment and the subsequent regulation of the environment" (Malinowski, 1994, p. 83). This study also examines the ritual performance of "Qasem's Wedding" from the perspective of Malinowski's functionalism to understand its functioning and impact. Iranian society has always had a special regard for religion and has benefited from its emotional influences. Malinowski's functionalism has been interpreted differently, and it is worth noting that many studies have been conducted on Malinowski's theory, but none have approached the religious-theatrical ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* in Bushehr from a functionalist perspective. The aim of this article is to analyze this religious-theatrical ritual based on modern anthropological theories, emphasizing the principle of functional necessity, and thus dissect its constituent elements.

Conclusion

According to the principle of functionality in functionalism theory, rituals in general, and the ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* as a native manifestation of those rituals, have had a kind of social impact and are held to address certain needs of society and the organizers. In other words, the survival and continuity of this ritual have been preserved to this day based on its necessity and function. This is because, according to Malinowski's theory, every institution as a part of society can have a significant function relative to the entire society, and its function is to meet those human needs. The present research has been conducted in a library and field method and through participatory observation, which based on Malinowski's functionalist quadrangle theory and the constituent elements of the ritual, evaluates the mentioned performative ritual and the following results have been obtained:

According to the evidence, the sustainability of social stability in the performance of *Soroog-e Hejla-ye Qasem*, considering its constituent elements, namely the organizers, speech, accessories, and food, is considered as a collective group experience within the framework of strengthening the institutions of the region's society; because a society engages in group activities in all social fields, and because participants in such ceremonies, according to Malinowski's theory, respond to some of their emotional needs or receive responses to some of their needs based on religious beliefs, they strengthen the social stability of the group and community and continue their lives together in a more cohesive manner. In terms of the cathartic aspect of this performative ritual, it provides catharsis and emotional release in collective expression, which is considered as a response to emotional and psychological needs. This function is also very effective because individuality is respected in this flow, and in addition to that, it connects to a circle that expresses their identity and empowerment in a feminine gathering and in a safe environment. Discovering this aspect leads to the expansion of capabilities in other areas of life and provides a foundation for the individual. The evident function of *Soroog-e Hejla-ye Qasem* is the expression of distressing emotions in a safe environment without the judgment of others.

Another response to psychological needs according to Malinowski's functionalism, which is considered one of his quadrangle dimensions, is strengthening human capacity in facing the multitude of problems and unanswered questions that humans have always faced throughout history. Among human concerns has always been about death, which is addressed, among other things, in the symbolic ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem*. The holding of this ritual, considering that it deals with the life of Qasem and his martyrdom, secretly considers the feeling of immortality after death and eternal life in him, and creates a sense of empowerment to deal

with problems. This is because after centuries, it keeps the memory of its religious myths alive and this life continues in rituals, even mourning rituals. The performer reaches self-awareness, sometimes consciously and sometimes unconsciously, after the end of this ceremony, and this makes him capable in the turmoil of life events. In the specific field of religion, it also has evidence of one of the quadrangular elements, showing that rituals express the practical application of religious rulings and the formation process of religion; therefore, holding rituals has an undeniable and significant impact on preserving and perpetuating religion and human religious beliefs. This is also reflected in this religious and theatrical ritual of *Soroog-e Hejla-ye Qasem*.

References

- Aref, M. (2020). *The tree of Kian, the rituals of the people of Amn*. Nayiri.
- Malinowski, B. (1948). *Magic. Science and religion and other essays*. The Free Press.
- Malinowski, B. (1994). *Scientific theory of culture* (translated by Manouchehr Farahmand). Cultural Research Office.
- Ritzer, G. (1983). *Sociological theories* (translated by Ahmad Reza Ghorveizadeh). Jihad Daneshgahi.

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر از دیدگاه کارکردگرایی مالدینوفسکی

اشرف سلطانی‌نیا^۱، محمد عارف^{۲*}، ابوالفضل داوودی رکن آبادی^۳

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۶ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۶)

چکیده

سروگ^۱ «حجله قاسم»، یکی از آیین‌های نمایشی - مذهبی بوشهر است که هر ساله به شکل باشکوهی در یکی از روزهای دهه اول ماه محرم برگزار می‌شود. یکی از شاخصه‌های به‌چشم‌آمدنی در این آیین نمایشی مذهبی، آن است که برگزارکنندگان زنان هستند. با توجه به اهمیتی که این آیین در میان مردمان بوشهر داشته است، شایسته می‌نمود که به شیوه علمی، مبتنی بر مشاهدات میدانی و منابع کتابخانه‌ای درباره آن بررسی شود. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و اطلاعات به‌دست آمده از طریق گردآوری اسناد و مشاهده مشارکتی^۲، با

۱. دانشجوی دکتری گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

<http://www.orcid.org/0009-0009-8798-8421>

۲. دانشیار گروه نمایش، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

*m.aref@iauctb.ac.ir

<http://www.orcid.org/0000-0002-680-7716>

۳. استاد گروه طراحی پارچه و لباس، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، یزد، ایران.

<http://www.orcid.org/0000-0001-8279-2803>

بهره‌گیری از نظریه کارکردگرایی برانیسلاو مالینوفسکی^۳ تحلیل محتوایی کیفی شده است. هدف از نگارش این پژوهش آن بوده که به این آیین دیرساله بر بنیاد نظریه‌های نوین انسان‌شناسی و با تأکید بر اصل ضرورت کارکردی نگریسته شود و بدین ترتیب عناصر تشکیل‌دهنده آن مورد تجزیه و تحلیل قرار بگیرد. این مقاله در پی پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها بوده که آیین نمایشی مذکور بنا بر نظریه ضرورت نیازهای عاطفی و روانی، چگونه پاسخ‌گوی عواطف و احساسات اجراکنندگان است. یا عناصر نمادین این آیین مذهبی - نمایشی با توجه به آرا و ایده‌های چهارگانه مالینوفسکی چه تأثیری بر مخاطب دارد.

واژه‌های کلیدی: بوشهر، آیین نمایشی، حجله قاسم، نظریه کارکردگرایی، مالینوفسکی.

۱. مقدمه

بوشهر با توجه به شرایط اقلیمی و قومی منحصربه‌فردی که دارد، شهری آیین‌خیز است. این شهر همواره خاستگاه آیین‌ها و رسوم بوده که با اندیشه، زندگی و باورهای مردم این خطه گره خورده است؛ چنانکه در درازنای تاریخ با کارکردهایی متفاوت از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته که با زیر ذره‌بین قرار دادن این آیین‌ها و واکاوی چگونگی کارکرد و تأثیرشان می‌توان به نتیجه‌های ارزشمندی دست یافت، زیرا «کارکردگرایی از رویکردهای کلان جامعه‌شناسی است که سال‌ها بر نظریه جامعه‌شناسی مسلط بوده» (ریترز^۴، ۱۳۷۴، ص. ۱۱۷). آیین‌ها و آداب و رسوم نقش به‌سزایی در روند زندگی انسان‌ها در همه جوامع بر عهده دارند و آنچه موجب بقا و تداوم آن‌هاست، کارکرد یا پیامدی است که در نظام اجتماعی ایجاد می‌کند، چراکه دریافت اولیه مردم‌شناسانه از آیین بدین صورت بوده که در آغاز انسان‌ها به تدریج به نیروهایی باور پیدا کردند که آن‌ها را به نیروهای فوق طبیعی و جادویی مرتبط می‌دانستند. «پس به جست‌وجوی وسایلی برای جلب حمایت آن نیروها پرداختند» (عارف، ۱۳۹۹، ص. ۲۸). وسایلی که

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران

به مرور زمان تکرار شدند و صیقل یافتند تا سرانجام به آیین مبدل شدند و با تکیه بر خاستگاه مذهبی و عناصری در اجرا (آواز، موسیقی، صحنه، لباس، قصه، رنگ، ترانه، کشمکش، تماشاگر و بازیگر) شکل نمایشی به خود گرفت. این آمیختگی آیین و هنر و باور اقوام، بنیاد سه‌گانه آیین نمایشی مردمان جهان را پی‌ریزی کرد و در هر سرزمین عملکردهایی متفاوت با قوانین خاص ناشی از تأثیرات پنهان و آشکار یافت. در این پژوهش نیز با نگاهی به نمایش‌واره آیینی «عروسی قاسم» از نگرانه کارکردگرایی مالدینوفسکی، به چگونگی کارکرد پنهان و آشکار و تأثیر آن بر عناصر نمادین این آیین پرداخته می‌شود. طبق مطالعات میدانی، آیین نمایشی حجله قاسم (عروسی قاسم) با شکل اجرایی نمادین و دارا بودن ویژگی‌های خاص فرهنگ منطقه، یکی از نمایش‌های مستند و فولکلور جنوب است که جزو یکی از آیین‌های نمایشی عاشورا و تاسوعا محسوب می‌شود و از دیرباز تا هم‌اکنون توسط زنان برگزار می‌شده است. علاوه بر شهرستان‌های استان بوشهر، این آیین در دیگر استان‌های جنوبی همچون بندرعباس، میناب، خوزستان و... در یکی از روزهای دهه اول محرم به صورت میدانی برگزار می‌شود؛ تنها وجه تمایز آن‌ها تنوع در اجراهاست.

آیین نمایشی حجله قاسم دارای دو وجه سور و سوگ است، به همین دلیل برای نام‌گذاری آن از واژه «سروگ» بهره گرفته شده و به آن «آیین نمایشی سروگ حجله قاسم» گفته‌اند. این آیین دارای عناصر نمادین با غنایی دوسویه است که بر روند اجرای نمایشی آن تأثیر می‌گذارد و این عناصر عبارت‌اند از: آیین‌گزاران، کلام، آکسسوار و خوراک که به‌مثابه یک رکن اساسی در داستان، از تداعی معانی و بازسازی صحنه‌های نمایش بهره می‌گیرد. یادآور می‌شود که به این عناصر به‌عنوان شاخصه‌های کلیدی پرداخته شده و با نظرگاه انسان‌شناختی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. طی تحقیقاتی که

توسط نویسندگان انجام شده، پژوهش‌های زیادی در ارتباط با نظریه مالینوفسکی صورت گرفته، ولی هیچ پژوهشی با رویکرد کارکردگرایی مالینوفسکی به آیین مذهبی - نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر یافت نشده است. هدف این مقاله نیز یافتن پاسخی برای این پرسش‌ها بوده است:

۱. بنابر نظریه کارکردگرایی مالینوفسکی، آیین سروگ عروسی قاسم، پاسخ‌گوی کدام یک از نیازهای عاطفی - روانی و یا مادی انسان امروزی است؟
۲. چگونه آیین نمایشی سروگ حجله قاسم با آرا و عقاید چهارگانه منطبق است و با توجه به عناصر نمادین و نمایشی در کارکرد دوگانه (آشکار و نهان) مالینوفسکی برگزار می‌شود؟

۲. پیشینه پژوهش

طی تحقیقاتی که انجام شده است، پژوهش‌های بسیار و ارزشمندی در ارتباط با نظریه مالینوفسکی و آیین‌های مذهبی - نمایشی به‌طور مجزا صورت گرفته، ولی هیچ پژوهشی با رویکرد کارکردگرایی مالینوفسکی به آیین مذهبی - نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر یافت نشده است. به این ترتیب به آثاری که در مباحث نظری نزدیک به موضوع مقاله نگاشته شده است، اشاره می‌شود.

سلطانی‌نیا و همکاران (۱۴۰۳) در «مقاله ریخت‌شناسی تحلیلی آیین نمایشی بومی «بازار مدینه»، در فرهنگ سوگواری زنان بوشهر با رویکرد انسان‌شناسی تفسیری» به تبیین و ریشه‌یابی انسان‌شناسی تفسیری از نگاه کلیفورد گیرتز به آیین نمایشی بازار مدینه پرداخته‌اند. شهبازی و ذکاوت (۱۴۰۰) در مقاله «تحلیل مراسم محرم در ایران از منظر هنر مشارکتی - تعاملی» به دو بخش محرم در ایران و بخش دوم از منظر هنر مشارکتی - تعاملی با تأکید بر مراسم شیرخوارگان حسینی و تزیین و حجله‌گردانی آیین

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی نیا و همکاران

حجله قاسم اشاره دارد که به فرایند اجرایی آیین از منظر مخاطب به یک اثر هنری پرداخته است، در حالی که مقاله حاضر به چگونگی کارکردها و تأثیر آنها از نگاه انسان‌شناختی مالینوفسکی در آیین نمایشی سروگ حجله قاسم مورد مذاقه قرار گرفته است. عارف (۱۳۸۹) در مقاله «ریخت‌نگاری آیین نمایشی بومی مردم کمیجان» به آیین نمایشی مردم کمیجان و خاستگاه انسان‌شناختی تئاتر و آیین بلاگردان این منطقه نگاه ویژه دارد. مالینوفسکی (۱۳۹۵) در کتاب «جادو، علم و دین» براساس هدف داشتن عمل جادویی و هدف بودن منسک دینی می‌پردازد و در کتاب *غرینه جنسی و سرکوبی آن در جوامع ابتدایی* (۱۳۸۷) که دارای چهار فصل مجزاست، در فصل چهارم (اصلی‌ترین فصل) به *غرینه انسانی و فرهنگ جوامع می‌پردازد که در مباحث نظری مقاله حاضر کمک شایانی می‌کند. یاراحمدی (۱۳۸۷) در مقاله «آیین» (نمایش شاخصه‌های منحصر به فرد آن در بوشهر) به تاریخچه شکل اجرایی در آیین و تعزیه در استان بوشهر پرداخته و مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.*

۳. چارچوب نظری

نظریه‌های برانیسلاو مالینوفسکی در مردم‌شناسی و کارکردگرایی ساختاری، جایگاه ویژه‌ای دارد، زیرا نگاه او به انسان به مثابه یک موجود زیستی (بیولوژیک) فردیت یافته است که در زندگی اجتماعی و براساس فعالیت‌های فرهنگی به یک زیست قومی یا قبیله‌ای دست می‌یابد. در این پژوهش با دو مفهوم اساسی در کارکردگرایی مالینوفسکی، یعنی نیازها و نهادها، توجه شده که به باور او «پاسخ فرهنگی به نیازها به صورت مفاهیم نهادین و شناختی انجام می‌گیرد» (مالینوفسکی، ۱۳۷۳، ص. ۷۷) و همچنین «نهاد» پایه و اساس فرهنگ را تشکیل می‌دهد و فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی کارکردهایی چندسویه دارند. به باور او کارکردگرایی دارای دو اصل اساسی، یعنی

«اصل کل» و «اصل سودمندی» است و جامعه به عنوان یک کل دارای اجزایی است و این اجزا به گونه‌ای درهم تنیده شده‌اند تا به یک انسجام گروهی قوام دهند» (مالینوفسکی، ۱۳۸۳، ص. ۱۲۳).

در این پژوهش نیز به چگونگی برپایی این آیین نمایشی براساس اصول کارکردگرایی مالینوفسکی پرداخته شده و کارکرد آن به عنوان جزئی از یک کل و به عبارتی رفتاری فرهنگی - مذهبی که مطابق با اصل سودمندی دارای نوعی تأثیرگذاری است، بررسی شده است.

نظریه کارکردگرایی مالینوفسکی حاکی از آن است که انسان در زندگی فردی و اجتماعی خود دارای نیازهایی است که جنبه‌های مختلفی دارند: گاه جنبه‌های بیولوژیکی، گاه جنبه‌های اجتماعی و گاه جنبه‌های روانی. آدمی در جوامع مختلف بنا بر باور و فرهنگ خویش در پی تأمین این نیازها و رسیدن به اهداف خود به ایجاد نهادها و رفتارهای فرهنگی دست می‌یازد. به باور مالینوفسکی نیازهای انسان پیش از هر چیز به موجودیت بیولوژیک او باز می‌گردند و بین انسان و حیوان مشترک‌اند. دومین مفهوم در نظریه‌های مالینوفسکی «نهاد» است. به باور او نهاد، پایه و اساس فرهنگ یک جامعه را شکل می‌دهد. در این رویکرد، دین نیز به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از طبیعت انسان و نظام اجتماعی در نظر گرفته می‌شود که به واسطه شرایط ضروری و انسانی به ایفای یک سلسله نقش در بهبود زندگی انسان می‌پردازد. او به صراحت اعلام می‌کند که «هیچ جامعه‌ای، هر مقدار که اولیه و ساده باشد، بدون دین و جادو وجود ندارد» (Malinowski, 1948, p.1). مالینوفسکی در بازشناسایی دین و جادو، این دو را مکمل‌های اجتناب‌ناپذیر و حتمی برای نظام‌های عاطفی و تجربی و

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران

بلکه هر نظام اجتماعی که انسان‌ها در آن زندگی می‌کنند، می‌داند. این نظام‌ها دارای اجزای لازم و جدانشدنی‌ای است که دین و جادو از جمله آن‌ها به‌شمار می‌آید.

با بررسی تحلیل‌های مالینوفسکی پی می‌بریم که او بر عنصر تنش عاطفی که برای فرد رخ می‌دهد نیز تأکید بسیار دارد. در این راستا بر آن است که فرهنگ از آنجایی که جزئی از یک کل محسوب می‌شود به برخی از نیازهای زیستی و اجتماعی انسان پاسخ می‌دهد. «خاستگاه و کارکرد جادو و دین در شرایط فشارهای عاطفی است. مانند بحران‌های زندگی، آشفتگی در تلاش‌های مهم، مرگ و شروع در رموز قبیله‌ای، عشق ناکام و نفرت ناخوشایند» (مالینوفسکی، ۱۳۸۷، ص. ۶۱). گفتنی است که مالینوفسکی مرگ را بحرانی‌ترین مسئله زندگی در تمام مذاهب قلمداد می‌کند، چراکه بر این باور است که مرگ نقطه مقابل زندگی است و این دو نیرو ارتباطی ناگسستنی با هم دارند. از این رو هر آنچه با مرگ و مراسم مربوط به آن در ارتباط باشد، کارکردهایی متعدد در جوامع برعهده دارند. آیین سروگ حجله قاسم نیز در خود هر دو خصیصه زندگی و مرگ را بازتاب داده است و چونان آیین‌های سوگواری برای تسلی خاطر بازماندگان اجرا می‌شود. یکی از نمودهای کارکردگرایی این آیین نمایشی نیز اعتقاد به جاودانگی و ادامه حیات پس از مرگ و تداعی این‌هاست و در همان حال با احترام به اسطوره‌های دینی، در حین اجرا به گونه‌ای به تخلیه هیجانی و آرامش درونی شرکت‌کنندگان و بینندگان نیز منجر می‌شود.

تصویر ۱: کوی جبری؛ تابستان ۱۴۰۲ (عکاس سهیلا عبدی)

Picture 1: of Kohi Jabri Summer 2023 (Photographer Soheila abdi)

تصویر ۲: کوی جبری؛ تابستان ۱۴۰۲ (عکاس خدیجه جعفری)

Picture 2: of Kohi Jabri Summer 2023 (Photographer Khadija Jafari)

۴. بحث و بررسی

۴-۱. روایت مجلس سروگ حجله قاسم

این آیین روایتگر عروسی حضرت قاسم (ع) در واقعه عاشورا، سال ۶۱ ق است. وقتی قاسم عزم جنگ دارد «امام حسین (ع) به او می‌فرماید: پدرت به من وصیت کرده که یکی از دخترانم را به عقد تو درآورم و به عباس (ع) فرمود: مقدمات عقد قاسم را فراهم کنید. قاسم در آن روز عروسی می‌کند و پس از آن وارد میدان می‌شود» (کاشفی، ۱۳۳۳، ص. ۴۰۱). این مجلس هرساله در بوشهر، در روزهای هفتم یا هشتم یا نهم محرم توسط زنان تدارک دیده و در خانه یا حسینیه اجرا می‌شود. در پیشینه مجلس سروگ که هرساله برگزار می‌شود، می‌توان به آیین‌های سوگ به لحاظ نمایشی در بوشهر اشاره کرد که به دو دسته تقسیم می‌شوند: شبیه‌خوانی و شبیه‌گردانی که در بسیاری از مناطق استان بوشهر، همچون شهرستان‌های گناوه، برازجان، خورموج و... در هر کوی و برزن به شکلی نمادین و نمایشی باشکوه هرچه تمام‌تر برگزار می‌شود. ویژگی بارز آن‌ها تنوع در اجرا و شیوه‌های مختلف اجرایی است، اما برای برپایی این مجلس مقدمات و لوازم چندی مورد نیاز است؛ چنانکه در تصویرهای ۱ و ۲ مشاهده می‌شود، چند روز قبل از برگزاری مراسم کجاوه‌ای (یا در بعضی محلات تابوتی) ساخته از چوب را غسل می‌دهند، آینه‌کاری و با پارچه‌های رنگارنگ تزیین می‌کنند و همچنین شمع، میوه‌های نوبر، شیرینی و نقل آماده می‌نمایند. نقل‌ها را با رنگی خوراکی به رنگ نیلی در می‌آورند و نشان از این دارد که در عروسی شادی نکرده‌اند و عروسی به عزا تبدیل شده است. تمامی این اقلام را در مجمع‌های بزرگی به شکل زیبایی می‌چینند و روی آن‌ها را با تورهایی سبز و سفید می‌پوشانند که همه این اعمال را پیشکسوتان یا سیده‌ها (زنان سید) انجام می‌دهند. زنان در زمان اجرای مراسم، این مجمع‌ها را بر سرگرفته

کِلْ عَزَا^۶ (که در بوشهر بدان کِلْ وارونه گفته می‌شود) می‌زنند و به دور شبیه عروس می‌چرخند و پای‌کوبی می‌کنند. گفتنی است که «در روز اجرای مراسم، دختربچه‌ای از سادات را به‌عنوان شبیه عروس قاسم انتخاب می‌کنند و به دست او تُنگی آب و لیوان می‌دهند که نمادی از شربت عروسی است. از آنجایی که در بوشهر چندین شبیه عروس داشتن مرسوم است، دختربچه‌ای دیگر را که او نیز از سادات است، لباس سبز به تنش می‌کنند و با تور سفید یا سبز روی او را می‌پوشانند و تنها یک پسر لباس اعراب می‌پوشد و خنجری به کمرش می‌بندد که شبیه قاسم است» (خواججه‌یان و سلطانی‌نیا، ۱۳۹۶، ص. ۶۹). در شهرستان گناوه اما برخلاف شیوه اجرایی در بوشهر که چندین شبیه‌گردان عروس دارد، شبیه‌گردانان حضرت قاسم^(ع) چند نوجوان هستند. «در روزهای عاشورا و تاسوعا هیئت‌گردانی دسته‌ها و مراسم عزاداری حجله قاسم به‌عنوان نماد حضور قاسم در میان جنگ چندین شبیه قاسم به همراه دسته‌های عزاداری گردانده می‌شود» (مظفری، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۱). گرچه نحوه اجرای این آیین در دو منطقه متفاوت است، اما در واقع هر دو به جهت افزودن حزن و اندوه مخاطبان طراحی شده که نوعی ثواب محسوب می‌شود.

چنانکه در تصویر شماره ۳ دیده می‌شود، در بوشهر «شبیه» همراه با افراد حاضر در مجلس، در وسط میدانگاه قرار می‌گیرد. در این لحظه شبیه حضرت لیلا^(ع) و یک نفر شبیه حضرت زینب^(ص) که کاملاً روی خود را پوشانده‌اند، هم‌نوا می‌شوند و اشعار وصف مجلس را می‌خوانند و شرکت‌کنندگان نیز قطعه‌هایی را هم‌خوانی می‌کنند. در ادامه، همان‌گونه که در تصویر شماره ۴ آمده، خواننده‌ها بر سر زنان قرار می‌گیرد و گرداگرد آنان شبیه‌های حضرت زینب و لیلا^(ع) می‌چرخند. آغاز ریتم عزاداری آرام است و حاضران آرام بر سینه می‌کوبند. شبیه عروس نیز با وجود ظاهر آراسته خود، آرام بر سر می‌زند و توری سیاه بر تور

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران

سفید او می‌افکنند. دیدن سوگواری شبیه عروس، حال حاضران را دگرگون می‌کند و بر شدت عزاداری می‌افزاید. ترکیب سور و سوگ در این مجلس باعث شده که مجلس حجله قاسم به یکی از تراژیک‌ترین مجالس این ایام تبدیل شود، زیرا هر دو عنصر عروسی و عزا را در خود جای داده و همین امر بیشترین تأثیر را بر آیین‌گزاران می‌گذارد و لحظاتی فراموش‌نشدنی را خلق می‌کند.

مردم استان بوشهر در هیچ زمانی به‌جز ایام عاشورا راضی به انجام کوچک‌ترین بخشی از این آیین نمایشی نمی‌شوند، اما در این ایام، هر ساله آیین‌گزاران در طول اجرا و پس از آن به شرط باقی حیات تا سال بعد منتظر نتیجه و پاسخ کنش‌های خود به نیت حاجت‌روایی در این مراسم هستند. به باور آن‌ها «روایت‌ها همواره از میانه آغاز می‌شوند، در میانه پیش می‌روند و بخشی از پایان خود را به آینده واگذار می‌کنند» (عارف، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۳). به نقل از مارتین (۱۳۸۹). آیین‌گزاران با این فلسفه اجرایی، بر این باورند که برگزاری هر ساله آیین نمایشی حجله قاسم، تداعی معانی حقایق و مستندات صحرای کربلاست.

تصویر ۳: کوی دهدشتی؛ بهار ۱۳۹۴ (عکاس: نگارنده)

Picture 3: of Kohi Dehdashti Spring 2014 (Writer Photographer)

۴ - ۲. کارکرد آیین نمایشی سروگ حجله قاسم

دین در نگاه مالینوفسکی منحصر به یک نظریه صرف یا فلسفه و یا مجموعه‌ای عقلی از باورها نیست، بلکه شیوه خاصی از رفتار است که گرایشی کارکردگرایانه دارد و از جنس دلیل، احساس و اهداف مشابه است، زیرا دین به همان اندازه که تجربه‌ای شخصی است، پدیده‌ای اجتماعی به حساب می‌آید. همچنین مالینوفسکی اساس تعریف خود را بر کارکرد دین قرار داده و آن را عنصری در خدمت نظام عاطفی و تجربی افراد جامعه قلمداد می‌کند و بیان می‌دارد که در حوزه تفکر و سنت، نیازهایی وجود دارند که تنها دین می‌تواند به آن‌ها سامان دهد.

آیین مذهبی - نمایشی سروگ حجله قاسم نیز بخشی از فرهنگ مردم بوشهر است که طبق باورهای مذهبی توسط زنان شکل گرفته و هر ساله با عناصری چون «بازیگران، کارگردان، دکور، لباس، موسیقی و طراحی صحنه» (عارف، ۱۳۹۷، ص. ۳۱) به شکلی باشکوه برگزار می‌شود. شواهد نشان می‌دهد که برگزاری این آیین نمایشی جنبه‌های کارکردی متعددی دارد که با توجه به نظریه کارکردگرایی مالینوفسکی قابل بررسی است، چراکه «تأکید اصلی کارکردگرایی بر نقش و اثر نهادها و اجرا جامعه متمرکز است، برخی معتقدند جان کلام کارکردگرایی جامعه‌شناختی در تلقی جامعه به مثابه یک نظام نهفته است؛ درحقیقت معیار ارزش‌گذاری هر نهاد یا بخش در جامعه، کارکردی است که برای آن جامعه انجام می‌دهد» (محسنی، ۱۳۹۰، ص. ۲). با بررسی آیین سروگ حجله قاسم نیز پی می‌بریم این فعالیت فرهنگی، نمایشی و دینی شکل گرفته است تا به باور مالینوفسکی پاسخ‌گوی برخی نیازهای ضروری افراد جامعه پیرامون خود باشد و کارکردهای متعددی را به ظهور برساند که این کارکردها با ابعاد چهارگانه مالینوفسکی چون: «۱. ابقای ثبات اجتماعی؛ ۲. خصلت تخلیه‌کنندگی از

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران
فشارها و تنش‌های اجتماعی؛ ۳. بالا بردن ظرفیت انسان‌ها از مشکلات؛ ۴. حوزه
اختصاصی که دین را ارزش کارکردی و ذاتی آن می‌داند» (عبدی و ساجدی، ۱۳۹۳،
ص. ۶۷) در رابطه با دین و آیین به‌طور ویژه آیین نمایشی حجله قاسم قابل تطبیق و
بررسی است.

ابقای ثبات اجتماعی: براساس اندیشه‌های کارکردگرایان فرهنگی، کارکردگرایی بر
آن است که هر فرهنگ یک کلیت به‌هم پیوسته‌ای از عناصر و اندام‌های گوناگون است
که هر یک از اجزا جهت حفظ بقای جامعه، وظیفه یا کارکرد مشخصی داشته و به هم
وابسته‌اند. برای پی بردن به واقعیت کارکردی یک جزء با یک عنصر باید رابطه آن را با
سایر عناصر و کل نظام اجتماعی و فرهنگی در نظر گرفت. طبق کارکردگرایی
مالینوفسکی ضرورت وجود یک صحنه عمومی (نمونه موردی حجله قاسم) برای نشان
دادن اعتقادات جزئی و اعلان جمعی حقایق و اخلاقی دلایل متعددی می‌تواند داشته
باشد. از آنجایی که «آیین‌ها گنجینه‌های باقی‌مانده از پیشینیان هستند و بازتاب‌دهنده
اندیشه، باور و هویت اجتماعی‌شان می‌باشند» (گیرتز، ۱۴۰۰، ص. ۵۴۳). این آیین
نمایشی نیز با تکرار در زمان و مکان مشخص طی سالیان سال به آن هویت، زندگی و
تداوم بخشیده و این عناصر را گرد هم آورده و با اهدافی مشخص و آشکار اجرا شده
است. چنانکه گفته‌اند: «مفهوم کارکرد در منطق کارکردگرایی، اثر یا پیامدی است که
یک پدیده در ثبات، بقا و انسجام نظام اجتماعی دارد» (فصیحی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱). که
این بقا و ثبات اجتماعی وحدت و یکپارچگی بین آیین‌گزاران است که یکی از شعائر
مهم دینی قلمداد می‌شود. به گفته مالینوفسکی لازمه حفظ و انتقال سنن مقدس
عمومی بودن یا لاقفل اجرای گروهی است که اگر باور داشته باشیم که وحدت عنصر

اصلی ثبات اجتماعی است در آیین نمایشی حجله قاسم، این یکپارچگی و انسجام واضح و روشن می‌توان دید:

۱. عزادار سالار شهیدان باشند.

۲. در حرکات نمایشی چون سینه‌زنی، کل زبانه (لی‌لی‌لی‌لی)، شبیه‌بازی، آوازهای سوگ جمعی و... تصویری یکپارچه بسازند و این نخستین قدم برای شکل‌گیری آیین نمایشی است.

خصلت تخلیه‌کنندگی: از منظر انسان‌شناسی، یکی از کارکردهای پنهان در برخی از آیین‌ها کاتارسیس یا تخلیه هیجانی است که در زمان برگزاری در یک فضای مقدس به وجود می‌آید. به گفته مالینوفسکی این تخلیه هیجانی (کاتارسیس^۷) همراه با عقل و اندیشه و باورمندی به این مسئله پیش می‌آید که به نحوی، «به نمایش گذاشتن امیال و ناملايمات درونی محسوب می‌شود» (ارسطو، ۱۳۵۳، ص. ۲۵۰). در این آیین نیز این بازتاب‌ها به خوبی قابل مشاهده است که در زمان اجرا تخلیه هیجانی به صورت آشکار برای همگان قابل لمس و مشاهده است؛ چراکه فعالیت در یک گروه هم‌خوانی و هم‌تداعی، سوگواری گروهی و... باعث تخلیه عواطف ناخواسته می‌شود. از طرفی با بررسی تاریخی وضعیت زنان پی می‌بریم که آن‌ها در برهه‌ای از زمان اجازه حضور به برخی مجالس مردانه را نداشته‌اند و در ایام محرم بنا بر اعتقادات مذهبی خواهان برگزاری مجالس سوگواری بوده‌اند. از این رو دست به تدارک چنین مجالسی زده‌اند تا به شهادی کربلا ادای دین کنند. شاید در ابتدا هدف از برگزاری این گونه مجالس فقط برپایی سوگواری سالار شهیدان در حریم امن زنانه بوده است و می‌توان آن را جزو کارکرد آشکار با قصد قبلی دانست. ولی کارکرد پنهان آن احساس «حس حضور»، «بودن» و «ابراز عواطف گوناگون» است یا موجب

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی نیا و همکاران

بخشش گناهان تلقی می‌شود: «آیین‌های جمعی نوعی بازخرید گناهان را هم در خود مستتر دارد» (Aghaie, 2005, p.66). این آیین که به صورت اجتماعی شکل گرفته، به گونه‌ای به کاتارسیس جمعی منجر می‌شود. امروزه نیز زنان بدون توجه به هدف پنهان آن به برگزاری این آیین می‌پردازند، ولی از دریافت این کارکرد پنهان نیز خرسند می‌باشند. یادآور می‌شود که مالینوفسکی یکی از اولین انسان‌شناسانی بود که تلاش کرد انسان‌شناسی را به روان‌شناسی نزدیک کند و یکی از تحلیل‌های مهم او درباره اسطوره‌هاست. «او هر نوع نظام اعتقادات افسانه‌ای و اسطوره‌ای را نوعی پاسخ فرهنگی به ترس مبهم از دشمن، بدبختی‌ها و مصیبت‌های طبیعی می‌دانست» (فکوهی، ۱۳۸۶، ص. ۱۰۹). طرفداران این ایده معتقدند که آیین، نمایش و صحنه می‌تواند امکانات بسیار مفیدی برای معالجه بیماری‌های روانی در اختیار انسان بگذارد، چرا که قابلیت‌هایی دارند که آن‌ها را قادر می‌سازد نقبی به دنیای تماشاگران و بازیگران بزنند و آنان را با توسل به این شیوه هنری از نابسامانی‌های درونی نجات دهند. چنان‌که در باور مردمان بومی این منطقه شرکت در این آیین نمایشی سروگ به نوعی رسیدن به تزکیه و پالایش درونی است که به صورت پنهان و آشکار اتفاق می‌افتد.

بالا بردن ظرفیت انسان‌ها از مشکلات: آدمی همواره در طول حیات خویش با اضطراب و نگرانی‌های متعددی روبه‌رو بوده است. اما همواره در پی راهی برای برطرف کردن این اضطراب‌ها بوده تا از خود به نوعی حفاظت کند و مانع از هم‌گسیختگی ذهنی خویش شود و امید را سرلوحه خود قرار دهد. این آیین صرفاً وظیفه ایجاد توازن در جامعه و برطرف کردن منازعات و گسستگی‌های اجتماعی را بر عهده ندارد و تحلیلش برای دانستن اینکه مردم چگونه می‌اندیشند و احساس

می‌کنند، اهمیت دارد. این آیین تنها یک حکایتگر نیست، «بلکه توانایی ایجاد تحول در سلوک، اعتقاد و تغییر و بر طرف کردن بحران‌های موقعیت‌های اجتماعی افراد را نیز دارد» (ترنر^۱، ۱۳۸۱، ص. ۵۱). مالینوفسکی نیز تأکید فراوانی بر بحران‌های زندگی دارد و خاستگاه و کارکرد اصلی دین را به حل چنین بحران‌هایی به‌ویژه از جنبه فردی و عاطفی موقوف می‌کند. چنانکه گفته شده است: «کارکردگرایی در درون خود جنبه‌های متعددی دارد که مالینوفسکی متعلق به جریان روان‌شناختی و عاطفه‌گرایی است. بنابراین مالینوفسکی با دیدگاهی کارکردی - عاطفی به موضوع دین می‌پردازد. منتقدان او نیز ادعایش را مبنی بر نگاه کارکردی - عاطفی به دین تأیید می‌کنند» (Ander son, 2005, p. 2). به باور مالینوفسکی، هستی دین در پرتو ارائه راه‌حلی برای این بحران بزرگ بشری یعنی پدیده مرگ توجیه‌پذیر است. بر این اساس دین با مرگ و ابدیت پیوند خورده و دربردارنده پرستش قدرت‌های طبیعی به روش عمومی و کاملی است و همچنین تنظیم‌کننده انسان در برابر احکام و مشیت الهی بوده است. در آیین نمایشی حجله قاسم با شاخص‌هایی از زندگی تا مرگ و از مرگ تا ابدیت جاودانگی روبه‌رو هستیم و این گونه است که با مرور حوادث تراژیک و سوگواری در بطن خود جوانه جاودانگی و حیات ابدی را پرورش می‌دهد، زیرا به عقیده مالینوفسکی مرگ گسترده‌ترین چشم‌انداز به جهان دیگر است که مراحل فیزیولوژیک از زندگی واقعی انسان و مهم‌تر از آن بحران‌هایی مانند تولد، ازدواج و مرگ به‌عنوان هسته مرکزی بسیاری از آیین‌ها و باورهای مردمی است که در آیین نمایشی مذکور این عناصر به وضوح دیده می‌شود. این نیز یکی دیگر از کارکردها و پاسخ‌گویی به نیازهای فطری بشر را پیش روی ما مجسم می‌سازد.

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران

حوزه اختصاصی دین همراه با ارزش کارکردی و ذاتی آن: آیین اغلب

آشکارترین نمود دین و اولین چیزی است که توجه بینندگان را به خود جلب می‌کند. البته مالینوفسکی آیین را از اسطوره جدا نمی‌داند، «تا جایی که متعقد است آیین‌ها غالباً متضمن ارجاعاتی مستقیم به اسطوره‌اند و از آثار و نتایج تعالیم اساطیری به‌شمار می‌روند» (مالینوفسکی، ۱۳۹۵، ص. ۱۴۱). از نظر دورکیم^۹ در فرهنگ‌های کوچک سستی تقریباً همه جنبه‌های زندگی تحت نفوذ دین است و «تشریفات دینی هم اندیشه‌ها و مقولات فکری جدید را به‌وجود می‌آورند و هم ارزش‌های موجود را مورد تأیید مجدد قرار می‌دهند» (Durkheim, 1952, p.504). باید به این نکته هم اشاره کرد که اجرای آیین مناسک به نوعی بیان عملی دین نیز محسوب می‌شوند. به عقیده مالینوفسکی دین فرمان می‌دهد و آیین اجرا می‌کند و این چیزی شبیه به اسطوره است. الیاده^{۱۰} نیز اهمیت اسطوره را در اجرا و بازگویی آن می‌داند که با اجرای آیین میسر می‌شود و این خود یک تجربه دینی است. درک معنا و مفهوم دین از طریق این مناسک قابل لمس‌تر است، زیرا یک رفتار دینی همیشه همراه با بیان نظری دین است و در آیین سروگ حجله قاسم نیز ما به کرات با مفاهیم باور دینی و همچنین قصه زندگی ائمه روبه‌رو می‌شویم و این‌ها کارکرد پنهان یک تجربه مقدس‌اند که در قالب آیین نمودار می‌شود و به نوعی ارزش کارکردی آن جزء کارکرد آشکار و مربوط به باورهای مذهبی اجراکنندگان است که طبق شواهد اجراگران با اجرای خود در نقش‌ها و همراهی در اشعار آیینی با امام حسین و یارانش ارتباط برقرار می‌کنند.

۴ - ۳. عناصر تشکیل‌دهنده آیین نمایشی حجله قاسم

براساس نظریه کارکردگرایان، فرهنگ یک کلیت به‌هم پیوسته‌ای از عناصر و اندام‌های گوناگون است که هر یک از اجزاء جهت حفظ بقای جامعه، وظیفه یا کارکرد مشخصی

دارند که به هم وابسته‌اند. برای پی بردن به واقعیت کارکردی یک جزء یا یک عنصر باید رابطه آن را با سایر عناصر و کل نظام اجتماعی و فرهنگی در نظر گرفت. عناصر نامبرده در آیین نمایشی حجله قاسم نیز کارکردهای فرهنگی مختلفی دارد. چنانکه مالدینوفسکی در این راستا نظریه «نیازها» را مطرح ساخته که طبق آن عناصر سازنده یک فرهنگ از نظر کارکردی که بر عهده دارند و می‌خواهند نیازهای اساسی انسان را برآورده سازند، مشخص می‌شوند. در آیین نمایشی حجله قاسم این چهار عنصر نیازهای اساسی دیده می‌شود: ۱. آیین گزاران، ۲. کلام، ۳. آکسسوار، ۴. خوراک.

آیین گزاران: به گفته گبرتز^{۱۱} «فهم نظام فرهنگی نیازمند فهم معانی، نشانه، نماد، فحوا و ارتباطهاست» (گبرتز، ۱۹۷۳، ص. ۸۹). زنان در اجرایی کردن این آیین‌های نمایشی نه تنها برای بهتر برگزار کردن در تولید و انتقال مفاهیم برای تجسد و عینیت بخشیدن فهم کلمات و ابزار نمادین مدد می‌جویند، بلکه آن‌ها ناگزیر برای اینکه بتوانند پیام‌ها و ایده‌های خود را به نحو مؤثر، نافذ و متقاعدکننده به گوش و چشم مخاطب برسانند از «تمهیدات زیباشناختی» گوناگون استفاده می‌کنند و اگر جز این بود نمی‌توانستند با مخاطب ارتباط برقرار کنند. در این آیین نمایشی حجله قاسم در اولین عنصر تشکیل‌دهنده آن بین همه آیین گزاران ارتباط با نمادها و نشانه برقرار می‌شود و هم‌ذات‌پنداری اتفاق می‌افتد، چراکه «اصل هم‌ذات‌پنداری بر این قاعده مبتنی است و از طریق همسان‌سازی از یک سو و احساس پیروزی یا احساس غم در قهرمان آیین و نمایش به تماشاگران سرایت کرده و به حس کامیابی آنان منجر می‌شود و از سوی دیگر با انتقال تجارب دردناک قهرمان داستان به تماشاگر نیز در رنج‌های او شریک می‌شود» (فتوحی، ۱۳۸۱، ص. ۳۱). در این آیین نمایشی اجراگرانی هستند که به‌عنوان شبیه اهل بیت ایفای نقش می‌کنند و شبیه افرادی چون حضرت زینب (ص)، حضرت

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران
 سکینه (ص)، حضرت قاسم (ص)، عروس و... را بازی می‌کنند. بنا بر سیر اجرایی مجلس
 اعمال و حرکات آن‌ها از سور به سمت سوگ سوق پیدا می‌کند. در اندیشه هر فرد
 کارکرد آشکار آن همراهی و انسجام‌بخشی و کارکرد پنهان همه شرکت‌کنندگان در
 مراسم همدلی و ابزار وفاداری با اهل بیت است. روبه‌روی آیین‌گزاران نیز مخاطبان
 هستند که به دلیل شکل اجرایی نمایش از حالت تماشاگر صرف خارج شده و به نوعی
 خود نیز از اجراکنندگان محسوب می‌شوند. زیرا در بخش‌هایی به صورت همخوان به
 شبیه‌خوانان پاسخ می‌دهند و هم‌نوایی می‌کنند و در رفتار سوگوارانه جمعی شرکت
 می‌کنند.

کلام: کلام در آیین‌ها نیز کارکردهای متعددی دارد که برخی آشکار و برخی
 پنهان‌اند و اجراکنندگان در حین اجرا و یا پس از آن، آن را درک و دریافت می‌کنند. بنا
 بر گفته ریتز «کارکردهای آشکار آن‌هایی‌اند که با قصد قبلی صورت می‌گیرند، در
 حالی که کارکردهای پنهان بدون قصد انجام می‌گیرند» (ریتز، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۷). در این
 آیین کلام به شکل دیالوگ در آواها و سوگ‌سروده‌هایی است که توسط شبیه‌ها خوانده
 و قطعاتی از آن توسط حاضران همخوانی می‌شود. این سروده‌ها در ابتدای مجلس در
 کارکرد آشکار رنگ و بوی سرور و شادی دارند چون:

حجله عیش ببندید که داماد آمد	حجله عیش ببندید که داماد آمد
حجله عیش ببندید که داماد آمد	حجله عیش ببندید که داماد آمد
حجله عیش ببندید که داماد آمد	حجله عیش ببندید که داماد آمد
این قاسم پا در حنا عروسی‌اش گشته عزا	حجله عیش ببندید که داماد آمد
حجله عیش ببندید که داماد آمد	حجله عیش ببندید که داماد آمد

از دست شمر بی‌حیا کرده جوانان سر جدا
 (سرخوان)

حجله عیش ببندید که داماد به میدان آمد

(زنان)

در ادامه مضمون و لحن سوگ به خود می‌گیرند و کارکرد پنهان خود را هویدا

می‌کنند و مداح از زبان حضرت زینب (ص) می‌خواند:

عمه عمه جان عمه جان فدای شادیات

من نبستم در مدینه حجله دامادیات

و زنان همراه با سینه زدن کل می‌کشند. مدتی که از عزاداری با آهنگ کُند گذشت، شبیه‌ها آهنگ اشعار را تندتر می‌کنند و سینه زدن زنان نیز تندتر می‌شود و شور حال خاصی مراسم را فرا می‌گیرد.

تأثیر و کارکرد آیین نمایشی حجله قاسم بدون این اشعار قابل تصور نیست. به نظر آستن «گفتار همواره در لحظه ادای کلام به وسیله شخص گوینده شکل می‌گیرد» (Austin, 1975, p.6). زیرا نشانه‌ها می‌توانند زبان، تصویر، آوا یا نظایر آن باشند، اما آنچه بدیهی است آن است که این امور به‌تنهایی دارای معانی نیستند. بلکه معنا چیزی است که خواننده بر آن می‌افزاید. پیرس می‌گوید «در صورتی چیزی به نشانه تبدیل می‌شود که شخصی دلالتی را بر آن هموار کند. معمولاً افزودن معنا به نشانه‌ها که در سایه قرارداد صورت می‌پذیرد» (ر.ک. ضمیران، ۱۳۸۳، ص. ۴۰). در این آیین نمایشی نیز آنچه به‌عنوان نشانه معنا می‌یابد در تمام عناصر یادشده نمود دارد و براساس قراردادهایی که در جامعه رایج است برای همگان قابل فهم بوده و آن‌ها را به سوی یک همدلی و هم‌ذات‌پنداری سوق می‌دهد. گفتنی است که نمادگرایی از دید مالینوفسکی تعریف یک نماد یا فکر به‌عنوان چیزی که از حیث مادی قابل ثبت و شرح یا قابل تعریف است. آرا و عواطف را باید به همراه همه جنبه‌های دیگر فرهنگ، هم به‌طور

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران
کارکردی و هم از حیث شکل بررسی کرد. «رویکرد کارکردی اجازه می‌دهد که زمینه علمی نماد مشخص و ثابت شود و در واقعیت فرهنگی، یک عمل نمادین کلامی یا غیرکلامی آن فقط هنگامی واقعی می‌شود که اثری از آن تولید شود» (مالینوفسکی، ۱۳۷۳، ص. ۳۴). در این آیین با سروده‌های زیبا در سوگ و سور اثری غیر قابل وصف اجرا می‌شود.

آکسسوار: در این آیین نمایشی اشیا از ارزش‌های گوناگونی برخوردار است که از نگاه مالینوفسکی براساس نظریه انسان‌شناسی و نظام بنیادین اعتقادی مذاهب بر اصل «جاندارپنداری» استوار است. این امر در تمام ادیان ابتدایی و پیشرفته، بزرگ و کوچک، وجود دارد و در جوامع مختلف به صورت‌های گوناگون (حیوانات، درختان، ابزار و اشیا) ظهور می‌یابد و جدا از جسم و قدرتی واقعی که می‌تواند بر زندگی آنان تأثیر نمادین داشته باشد، توجه خاص دارد که «دلالت شیئی بر یک مفهوم مشخص و به صورت شفاف دلالت دارد؛ به‌طور مثال پرچم را می‌توان نماد آگاهانه یک کشور دانست» (Sehneider, 1987, p. 9). در این آیین نمایشی این موضوع نیز صدق می‌کند که آکسسوار هویتی جاندارپندارانه به خود می‌گیرند. اشیایی مانند «عروسک» کارکرد آشکاری دارد و به‌عنوان شبیه حضرت علی‌اصغر (ص) نماد قداست است. کارکرد پنهان آن نیز در اجرا هویت دینی و روح ماورائی‌ای برای ما متصور می‌کند که برایش لالایی می‌خوانند و سوگواری می‌کنند و این روح مندی، قداست و باورپذیری در اجرای آیین، برای همه آیین‌گزاران آشکار و قابل رؤیت است. یا مثلاً ظرفی پر از حنا که نشان حنابندان و در لحظه سوگواری نشان مرگ جوان است. نیز شمع نشان روشنایی و زندگی و خاموش کردن آن بیانگر مرگ است. یا چنانکه در تصویر شماره ۴ آمده، مجمع‌های بزرگ^{۱۳} که خوردنی‌ها در آن گذارده و بر سر گذاشته می‌شود، یادآور

خوانچه‌بران عروس است. تورهای سبز و سیاه گسترده بر خوردنی‌ها بنا بر موقعیت اجرایی جایگزین یکدیگر شده و نشانگر جریان مجلس را از سور به سوی سوگ است. همچنین تور سفید بر سر شبیه عروسی و جایگزین کردن آن با تور سیاه نیز همین کارکرد نمادین را دارد.

تصویر ۴: کوی دهدشتی؛ بهار ۱۳۹۰ (عکاس نگارنده)

Picture Number :4:of Kohi Dehdashti Spring 2010 (Writer Photographer)

خوراک: از نظر مالینوفسکی درک باورها و نشانه‌های یک جامعه باید در بستر فرهنگی جامعه صورت گیرد. در واقع ارزش‌های باورپذیر هر قوم هویت آن را می‌سازد. بنابراین می‌توان گفت اصل کارکردگرایی تدبیری است که برخی سازمان‌ها، سنت‌ها و باورها از یک سو دامنه توانایی انسان را بالا می‌برند و از سوی دیگر محدودیت‌هایی را بر رفتار انسان تحمیل می‌کنند. البته هر دو اصل در ارتقای سطح زندگی انسان مؤثرند. «طبق اصل نیاز مالینوفسکی، خوراک در هر تمدن براساس فرهنگ و آداب و رسوم جامعه شکل می‌گیرد و جایگاه ویژه‌ای در مناسبات اجتماعی می‌یابد» (سجودی، ۱۳۸۷،

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران

ص. ۲۳۲). خوراک می‌تواند کلیدی برای وارد شدن به موضوع تاریخی باشد. افزون بر آنکه، خوراک زبان ویژه خود را دارد. میان طعام مقدس، جادویی یا آیینی و رسیدن به آرزو یا رفع مشکل، پیوند فراوان دیده می‌شود که نشانه‌های خاصی به همراه دارد. «هر چیزی که به‌عنوان دلالت‌گر ارجاع‌دهنده یا اشاره‌گر به چیزی غیر از خودش تلقی شود، می‌تواند نشانه باشد» (چندلر^{۱۴}، ۱۳۹۴، ص. ۴۱). به‌عنوان نمونه «آجیل مشکل‌گشا» یکی از خوراکی‌های لاینفک مجلس حجله قاسم است. کارکرد آشکار این امر، صرف شیرینی و کارکرد پنهانش به مراد رسیدن است و پیوندی مقدس با حضرت فاطمه زهرا (ص) دارد. یا در این مجلس به شربت، نان و حلوا، شیرینی و نقل مفهوم آیینی و مذهبی بخشیده شده و حتی وجود آن‌ها را با تمام هستی و حیات در نمادشناسی قومی یکسان ساخته است و هر کدام کارکردی نمادین و دوگانه یافته‌اند. شربت در این آیین کارکردی دوسویه و هم‌زمان ایفا می‌کند که خود یکی از مقوله‌های آیین‌های «سروگ» است و نمادی از عروسی و شهادت. همچنین نقل سفید نمادی از شیرینی عروسی است، ولی چون به رنگ نیلی در می‌آید، نشانه عزاست.

به همین دلیل خوراکی‌ها، اشیاء، کلام، پوشاک و رنگ‌های نمادین در این آیین نمایشی متکی بر انسان‌شناسی دیداری «ویژوال انتروپولوژی»، فرم و ساختار نمادین و نمایشی این دیار به‌شمار می‌آید. طبق نظریه انسان‌شناسی مالدینوفسکی، عناصر هر فرهنگ به‌واسطه نشانه‌ها و رمزگان در آیین‌ها باعث ایجاد رابطه میان دال و مدلول می‌گردد و در پی نیازهای اساسی فرهنگی و انسانی هر منطقه با شناخت به کارکردهای متعدد نمایان می‌شود. این مسائل در آیین نمایشی مذکور نیز به وفور دیده می‌شود.

۵. نتیجه

مطابق اصل سودمندی در نظریه کارکردگرایی، آیین‌ها به‌طور کلی و آیین سروگ حجله قاسم به‌عنوان نمودی بومی از آن آیین‌ها، دارای نوعی تأثیرگذاری اجتماعی بوده و در جهت برطرف کردن برخی نیازهای جامعه و برگزارکنندگان برپا می‌شود. به عبارتی بقا و تداوم این آیین بنا بر ضرورت و کارکرد آن تا به امروز حفظ شده است. چراکه طبق نظریه مالینوفسکی، هر نهاد چونان جزئی از جامعه می‌تواند کارکردی موثر نسبت به کل جامعه داشته باشد و کارکرد آن تأمین آن نیازهای انسانی است. پژوهش پیش رو، به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی و به صورت مشارکت مشاهده‌ای فراهم شده است که بر بنیاد نظریه چهارگانه کارکردگرایی مالینوفسکی و عناصر تشکیل‌دهنده آیین در آن، آیین نمایشی مذکور سنجیده شده و نتیجه‌های زیر به دست آمده است:

طبق شواهد ابقای ثبات اجتماعی در سروگ حجله قاسم با توجه به عناصر تشکیل‌دهنده‌اش، یعنی آیین‌گزاران، کلام، آکسسوار و خوراک بنا بر گرد هم آمدن و تجربه جمعی گروهی دانستن، به‌منزله یک تجربه گروهی در ساختار تحکیم‌نهادۀ جامعه منطقه است، زیرا یک جامعه فعالیت‌های گروهی در همه زمینه‌های اجتماعی است و چون در این گونه مراسم شرکت‌کنندگان بنا به نظریه مالینوفسکی به برخی نیازهای عاطفی خود پاسخ می‌دهند و یا بنا بر باورهای مذهبی پاسخ برخی نیازهای خویش را دریافت می‌کنند، ثبات اجتماعی گروه و جامعه خویش را مستحکم می‌کنند و به زندگی در کنار هم به شکلی منسجم‌تر ادامه می‌دهند. در شاخصه تخلیه‌کنندگی این آیین نمایشی مذکور ایجاد کاتارسیس و تخلیه عواطف درونی در برون‌ریزی جمعی که از کارکردهای پنهان این آیین نمایشی محسوب می‌شود به نیازهای عاطفی و روانی پاسخ می‌دهد. این کارکرد، از کارکردهای بسیار مؤثر هم بوده است، زیرا فردیت

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی نیا و همکاران

فرد در این جریان نگاه داشته می‌شود و افزون بر این به حلقه‌ای متصل می‌شود که ابراز هویت و توانمندی او را در محفل زنانه و در محیطی امن موجب می‌شود. کشف این مورد موجب گسترش توانمندی در دیگر عرصه‌های زندگی می‌شود و زمینه این را برای فرد مهیا می‌سازد. کارکرد آشکار سروگ حجله قاسم، برون‌ریزی عواطف ناراحت‌کننده در محفلی ایمن بدون در نظر گرفتن قضاوت دیگران است.

از دیگر پاسخ نیازهای روانی به باور کارکردگرایی مالینوفسکی که یکی از ابعاد چهارگانه او نیز محسوب می‌شود، تقویت ظرفیت انسان در بحبوحه مشکلات است که انسان همواره در طول تاریخ با مشکلات عدیده و سؤالات بی‌جواب زیادی روبه‌رو بوده است. از دغدغه‌های انسان همواره در مورد مرگ است که از جمله در آیین نمادین نمایشی حجله قاسم به یافتن پاسخ آن پرداخته است. برگزاری این آیین نیز با توجه به اینکه به زندگی حضرت قاسم (ص) و شهادت (مرگ) او می‌پردازد به‌طور پنهان حس جاودانگی پس از مرگ و زندگی ابدی را در او زنده نگاه می‌دارد و احساس توانمندی برای مقابله با مشکلات را در او به‌وجود می‌آورد. چراکه بعد از گذر قرن‌ها یاد و خاطره اساطیری مذهبی خویش را زنده نگاه داشته و این زندگی در آیین‌ها، حتی آیین سوگ، جریان دارد. اجراکننده پس از پایان این مراسم به شناخت و آگاهی درونی، گاه خودآگاه و گاه ناخودآگاه، می‌رسد و این، او را در کشاکش حوادث زندگی توانمند می‌سازد. در حوزه اختصاصی دین از دیگر عنصر چهارگانه شواهد نشان از آن دارد که آیین‌ها بیان عملی احکام و سیر شکل‌گیری دین را بیان می‌کند؛ از این رو برگزاری آیین‌ها در حفظ و بقای دین و باورهای انسانی باورمند مذهبی تأثیر به‌سزا و انکارناپذیری دارد. این امر در این آیین مذهبی و نمایشی حجله قاسم نیز بازتاب یافته است.

پی‌نوشت‌ها

- 1- Sorog
- 2- Collaborative View
- 3- Braniislav Malinowski
- 4- Ritterz
- 5- Hamilton

۶- کل: لی لی لی لی زنانه

- 7- Catharsis
- 8- Turner
- 9- Durkheim
- 10- Eliade
- 11- Accessory
- 12- Geertz

۱۳- مجمع‌های بزرگ: سینی‌های بزرگ

- 14- Chandler

منابع

- ارسطو (۱۳۵۳). فن شعر. ترجمه ع. نوشین. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ترنر، ب. (۱۳۸۱). شرق‌شناسی پست‌مدرنیسم و جهانی شدن. ترجمه غ. کیانی. تهران: فرهنگ گفتمان.
- خواججه‌ئیان، م.، و سلطانی‌نیا، ا. (۱۳۹۶). زن در تعزیه و سوگواره‌های بوشهر. قم: موعود.
- چندلر، د. (۱۳۹۴). مبانی نشانه‌شناسی. تهران: پژوهشکده فرهنگ و هنر.
- عارف، م. (۱۳۹۷). کمیجان، سرزمین شگفت‌انگیز تات‌ها و مادها. تهران: طهوری.
- عارف، م. (۱۳۹۹). درخت کیان، آیین‌های نمایشی قوم امن. تهران: نائیری.
- فکوهی، ن. (۱۳۹۰). تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی. تهران: نشرنی.
- فکوهی، ن. (۱۳۸۶). نگاهی بر رویکرد تفسیری کلیفورد گیرتز با تأکید به تفسیر او از پدیده دینی. مطالعات جامعه‌شناسان، ۳۱، ۱۰۹ - ۱۲۰.
- فصیحی، ا. (۱۳۸۹). بررسی کارآمدی نظریه کارکردگرایی. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۲، ۱۳۱ - ۱۰۹.

- بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی نیا و همکاران
- فتحی، ط. (۱۳۸۰). *پسیکودام: پیشگیری و درمان بیماری‌های روانی، اجتماعی در صحنه نمایش*. تهران: سپند
- ریترز، ج. (۱۳۷۴). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*. ترجمه: ا. غروی زاده. تهران: جهاد دانشگاهی.
- ریترز، ج. (۱۳۸۹). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه: م. ثلاثی. تهران: علمی.
- عبدی، ح. و ساجدی، ه. (۱۳۹۳). *بررسی تطبیقی جانشین‌ناپذیری دین از منظر مالینوفسکی و شهید مطهری*. اندیشه نوین دینی، ۳۷، ۸۰ - ۶۳.
- سجودی، ف. (۱۳۸۷). *نشانه‌شناسی کاربردی*. تهران: علم.
- سیستانی، ا. (۱۳۶۹). *نگاهی به بوشهر*. شیراز: نسل دانش.
- شکندر، ر. (۱۳۸۶). *نظریه اجرا*. ترجمه: م. نصرالله‌زاده. تهران: نشر مرکز.
- کاشفی، م. (۱۳۳۳). *روضه الشهداء*. تهران: نوید اسلام.
- گیرتز، ک. (۱۴۰۰). *تفسیر فرهنگ‌ها*. ترجمه: م. ثلاثی. تهران: طاعتی.
- مالینوفسکی، ب. (۱۳۷۳). *تروبریاندا*. ترجمه: ع. مخبر. تهران: طرح نقد.
- مالینوفسکی، ب. (۱۳۸۳). *نظریه علمی فرهنگ*. ترجمه: م. فرهنگد. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مالینوفسکی، ب. (۱۳۸۷). *غریزه جنسی و سرکوبی آن در جوامع ابتدایی*. ترجمه: م. ثلاثی. تهران: ثالث.
- مالینوفسکی، ب. (۱۳۹۵). *جادو، علم، دین*. ترجمه: ب. خلیلیان و م. آقایی. تهران: گام نو.
- مظفری، م. (۱۳۹۴). *بوشهر سرزمین آیین و مراسم*. گناوه: دریانورد.
- نصر اشرفی، ج.، دشتی شیرزادی، آ.، و سهرابی، ا. (۱۳۹۱). *از آیین تا نمایش*. ج. ۱. تهران: آرون.
- همیلتون، م. (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمه: م. ثلاثی. تهران: ثالث.
- یاراحمدی، ج.، و ناصرینخت، م. (۱۳۹۱). *هم‌نشینی کلام و حرکت در یک آیین بومی*. فصلنامه تخصصی تئاتر، ۷۹، ۳۴ - ۵۶.

ضمیران، م. (۱۳۸۳). نشانه‌شناسی هنر. تهران: قصه.

Reference

- Abdi, H., & Sajedi, H. (2014). A comparative study on the irreplaceability of religion from Malinowski's and Shahid Motahari's perspectives. *Modern Religious Thought*, 37, 63-80.
- Aghaie, K. (2005). *The women of Karbala ritual performance and symbolic discourse in modern Shia Islam*. University of Texas Press.
- Anderson, E. N. (2005). *Magic, science, and religion: Useful labels in the past? useless in the present?* University of California.
- Aref, M. (2018). *Komeijan, the land of wonders of Tats and Mads*. Tahoori.
- Aref, M. (2020). *Tree of Kian, performance rituals of Amn tribe*. Naeeri.
- Aristotle. (1974). *Poetics* (translated into Farsi by A. Nooshin). Translation Center and Publication.
- Austin, J. I. (1975). *How to do thing with words*. OUP.
- Chandler, D. (2015). *An introduction to semiotics*. Research Center for Culture and Art.
- Durkheim, E. (1952). *Suicide: a study in sociology*. Routledge and Kegan Paul.
- Fasihi, A. (2010). A review on the practicality of pragmatism. *Sociocultural Knowledge*, 2, 109-131.
- Fathi, T. (2001). *Psychodrama: prevention and treatment of psychological-social sickness on performance*. Sepand.
- Fokoohi, N. (2007). A review of Clifford Geertz with a focus on his emphasis on religious phenomenon. *Sociological Studies*, 31, 109-120.
- Fokoohi, N. (2011). *History of thought and theories of anthropology*. Ney Publication.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Book.
- Geertz, K. (2021). *The interpretation of cultures* (translated into Farsi by M. Salasi). Taati.
- Hamilton, M. (2010). *Sociology of religion* (translated into Farsi by M. Salasi). Sales.
- Kashefi, M. (1954). *Rozat al-Shohada*. Navid Eslam.
- Khaje Nian, A., & Soltaninia, A. (2017). *Women in Tazieh and mourning in Boushehr*. Mo'ud.
- Malinowski, B. (1948). *Magic, science and religion and other essays*. The Free Press.

بازشناسی آیین نمایشی سروگ حجله قاسم در بوشهر... _____ اشرف سلطانی‌نیا و همکاران

- Malinowski, B. (1984). *Trobriand* (translated into Farsi by A. Mokhber). Tarhe Naghd.
- Malinowski, B. (2004). *Scientific theory of culture* (translated into Farsi by M. Farahmand). Studies on Culture.
- Malinowski, B. (2008). *Sexual instinct and its oppression in primitive societies* (translated into Farsi by M. Salasi). Sales.
- Malinowski, B. (2016). *Magic, science, and religion and other essays* (translated into Farsi by B. Khalilian). Gameno.
- Mozafari, M. (2015). *Bushehr, the land of customs and rituals*. Daryanavard.
- Nasr Ashrafi, J., Shirzadi Ahoodashti, A., & Sohrabi, A. (2012). *From ritual to performance*. Aroon.
- Raters, J. (1995). *Theories of sociology* (translated into Farsi by A. Gharavizadeh). Jahad Daneshgahi.
- Raters, J. (2010). *Theories of sociology in modern time* (translated into Farsi by M. Salasi). Elmi.
- Schechner, R. (2007). *Theory of performance* (translated into Farsi by M. Nasrollah Zadeh). Markaz.
- Schneiber, M. (1987). Culture – As in the work of Clifford Geertz. *Theory and Society*, 16(6), 809 – 839.
- Sistani, E. (1990). *A review of Bushehr*. Nasl Danesh.
- Sojoodi, F. (2008). *Applied semiotics*. Elm.
- Turner, B. (2002). *Postmodern orientalism and globalization* (translated into Farsi by Gh. Kiani). Goftegan Culture.
- Yarahmadi, J., & Naserbakht, M. (2012). The collocation of speech and movement in a local ritual. *Journal of Theatre*, 79, 34-56.
- Zamiran, M. (2004). *Semiotic of art*. Gheseh.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی